

SLOBODAN MILATOVIĆ (1952–2019): SUPER STAR CRNOGORSKE POZORIŠNE ALTERNATIVE

Janko Ljumović

The title of this article refers to the play Marko Kraljević Super Star, a paradigmatic piece by the Montenegrin theatre director Slobodan Milatović. This director contributed to the establishment and development of independent theatre in Montenegro through his artistic sensibility, specific programming and setting up of independent organisations. The article seeks to map theatre and artistic work of Slobodan Milatović, which was of key importance for independent theatre in Montenegro and the region, and which made a major contribution to social emancipation and theatre development in the turbulent times of the late 20th century.

Slobodan Milatović svojim rediteljskim, spisateljskim i producentskim radom obilježio je savremenu istoriju crnogorskog pozorišta. Profesionalna karijera koja je trajala preko tri decenije ostavila je sadržajan arhiv predstava i umjetničkih projekata. Slobodan Milatović je rodonačelnik alternativnog pozorišta u Crnoj Gori, pokretač niza značajnih pozorišnih festivala, autor koji je posvećeno otkrivao i stvarao pozorište, istraživao u ambijentu, djelovao kroz razne forme akcija i hepeninga. Istraživanje njegovog pozorišnog atlasa i mapiranje njegovog stvaralaštva

stvara jedinstven pozorišni arhiv, prije svega arhiv pozorišne alternative i nezavisne kulturne scene kojoj je u cjelosti bio posvećen. Svojom umjetničkom karijerom stekao je 2011. godine status istaknutog kulturnog stvaraoca. Dobitnik je najvećeg državnog priznanja, Trinaestojulske nagrade. Dobitnik je nagrada za režiju: Nagrada *Sedam sekretara SKOJ-a* za tekst i režiju predstave *Marko Kraljević Superstar*, Zagreb 1977, Nagrada za najbolju režiju predstave *Modna revija* na IV FIAT-u, Titograd 1989, Nagrada za autorski rad za predstavu *Tobelije* na FIAT-u, Podgorica 1997. za koju je dobio i Nagradu za parateatarski događaj na INFANT-u u Novom Sadu iste godine, Nagrada za režiju predstave *Čekajući Godoa* na Međunarodnom pozorišnom festivalu *Kosova InFest*, Priština 2006, Grand prix za najbolju predstavu *Kassandra, kliše* na Međunarodnom pozorišnom festival *Glumac Evrope*, Resen, 2010.

Slobodan Milatović rođen je 1952. godine u Nikšiću. Režirao je preko sedamdeset pozorišnih predstava, i potpisuje značajan broj adaptacija koje su bile novi ključ za čitanje klasike. Autor je dramskih tekstova *Marko Kraljević Superstar*, *dr Vukašin Marković*, *Modna revija* i *Odjeljenje za kolektivnu psihoterapiju*. Osnivač je prvog alternativnog pozorišta u Crnoj Gori, pozorišta DODEST u kome je ostvario i najveći broj režija u periodu od 1974. do 1999. godine. Režije je ostvario u nizu pozorišta i u institucijama kulture: Crnogorskom narodnom pozorištu, Kraljevskom pozorištu Zetski dom na Cetinju, Gradskom pozorištu u Podgorici, Hercegnovskom pozorištu, Kulturnom centru Kotor, zatim u beogradskom Kult teatru, Pozorištu Duško Radović i SKC-u. Intenzivno je radio na povezivanju pozorišnih umjetnika sa prostora bivše Jugoslavije i Evrope, uspješno inicirao i relizovao niz pozorišnih međunarodnih koprodukcija, zapravo bio začetnik i zagovarač pozorišnih koprodukcija kao produkcijskog modela koji podstiče internacionalizaciju pozorišnog stvaralaštva. Bio je ini-

Slobodan Milatović
(1952–2019)

cijator, osnivač i umjetnički direktor niza pozorišnih festivala – FJAT (Festival jugoslovenskog alternativnog teatra) u Titogradu 1985. godine, koji od 1995. godine dobija internacionalni karakter pod nazivom FIAT, zatim festival Barski ljetopis 1988, Festival glumca u Nikšiću 1996. i Festival Teuta – Novi antički teatar u Kotoru 2008. godine. Festivali FIAT, Barski ljetopis i Festival glumca održali su svoje trajanje i dio su savremenog festivalskog pozorišnog atlasa Crne Gore. Bio je osnivač i predsjednik fondacije Montenegro Mobil Art u Podgorici 2000. godine, koja je za crnogorski kontekst predstavljala prvi primjer privatne i nezavisne kulturne organizacije koja je kompleksno djelovala u polju savremene kulture, umjetnosti i izdavaštva.

Navedena profesionalna biografija govori o svestranom pozorišnom i kulturnom djelovanju Slobodana Milatovića, koje možemo sagledati kroz izazov stalnog otkrivanja novog – novog u pozorištu i novog u prostoru djelovanja. Rijetke su biografije umjetnika koje zauzimaju tako raznolike prostore djelovanja. Zbog svega toga, u namjeri da mapiram pozorišno stvaralaštvo Slobodana Milatovića, nazvao sam ga Superstarom crnogorske

pozorišne alternative, kako na osnovu onoga što možemo otkriti u rekonstrukciji jedne umjetničke biografije, tako i na osnovu ličnog uvida kroz rad u fondaciji Montenegro Mobil art čiji sam bio akter, tek diplomirani producent koji je zahvaljujući takvoj ličnosti sagledao prostor kulture koja širi mogućnosti, koja propituje, otkriva i djeluje u zajednici. Potreba da živi pozorište i da bude posvećen stvaranju novih prostora kulture predstavlja suštinski iskaz njegove stvaralačke ličnosti. Do posljednjeg dana njegov stvaralački impuls je prepoznavao pozorište u duhu vremena, te je tako i *viralni teatar* o kome je razmišljao zaostavština Slobodana Milatovića koja nas poziva na preispitivanje i sagledavanje teatra u prostoru digitalne realnosti.

Rediteljsko-spisateljski i producerski rad

Okovani Prometej (1974) u okviru Studentske eksperimentalne scene je prva režija koju potpisuje Slobodan Milatović, a već drugom predstavom *Marko Kraljević – Superstar* (1976) kojom se u tadašnjem titogradskom Domu omladine konstituše DODEST (Dom Omladine Dramski eksperimentalni studio Titograd) započinje uspješna rediteljska karijera koja u prvi plan postavlja savremene dramske tekstove, multimedijalne projekte, dokumentarni i ambijentalni teatar, koncept predstave koje u različitim estetsko-žanrovskim aspektima i formama stvaraju politički teatar i naglašeno referišu na nacionalni karakter repertoara koji se osobeno čita kroz tri odrednice po imenovanju samog autora: inhibicija – demistifikacija – konceptualizam. Uspjeh pojedinačnih predstava kao i ukupnog DODEST repertoara nastao je u potrebi za demistifikacijom tradicije i razvoja osobenih autorskih poetika u uslovima atrofiranog pozorišnog života u periodu socijalizma koji je bio zasnovan na djelovanju samo jednog pozorišta – Crnogorskog narodnog pozorišta.

Predstave koje su nastale nakon prve dvije pomenute, a koje režira Slobodan Milatović u produkciji pozorišta DODEST su: *Tik-Tak* (po motivama monodrama Dragana Uskokovića „Čegović“ i „Jovanka, inače rodom Grahovljanka“), *Ah, Augusta* i *U tu tužnu jesen suznu* (*Govori mi o Augusti*) Luke Paljetka (1975), *Vladimir Kucović* Rajka Cerovića (1977), *Gorski vijenac – Vijenac Gorski* (1978), *Crven Ban i Plejboj* Dušana Jovanovića i V. S. Karadžića (1979), *Marko Kraljević – Superstar* (druga verzija – 1982), *Odjeljenje za kolektivnu psihoterapiju* (1985), *Gorski vijenac* Petra II Petrovića Njegoša (1986), *Večernji akt J. B. kod Kazimira S. Maljevića* (1986), *Hamlet* V. Šekspira (1987), *Oko bez zjenice* Miška Đukića (1987), *Lažna predstava Magbet u Njegoševom parku*, Enesa Kiševića (1988), *Modna revija* (1989), *To kad uvati ne pušta*, Miodraga Karadžića (1990), *Probni izbori u Crnoj Gori 90* (1990), *Vučji do* (1991), *Ko je izdao Hrista* (1991), *Godot* (*Mač u kamenu*) (1992), *Đetići u Parlamentu* (1992), *Beket Fest – pet kratkih komada* (1993), *Prva ljubav Beketa* (1993), *Marko Kraljević – Superstar* (treća verzija 1993), *Pogibija*, Momira M. Markovića (1997), *Muzej biciklističkog ustanka u Crnoj Gori i Biciklistički vojvoda Krsto Bajlag*, Zorana Kopitovića (1997), *Tobelije*, Ljubomira Đurkovića (1997), *Beckett Dream* (1997), *Jakvinta, Kraljica Dukljanska* (1998), *Nad tajnom*, Baća Mitrića (1998), *Muzej biciklističkog ustanka u Crnoj Gori* (druga verzija 1998), *Beckett Dream* (druga verzija 1999).

Posebno se izdvajaju autorski projekti *Marko Kraljević Superstar*, *Odjeljenje za kolektivnu terapiju*, *Večernji akt kod Kazimira S. Maljevića*, *Modna revija*, *Vučji do* u saradnji sa slikarom Rajkom Todorovićem Todorom, *Jakvinta kraljica Dukljanska*, *Beckett Dream* koje gostuju na festivalima poput beogradskog Bitefa i Belefa, novosadskog Infanta, skopskog MOT-a, kao i na festivalima FJAT, FIAT, Barski ljetopis i Grad teatar Budva u Crnoj Gori.

Pozorišna kritika posebno ističe komunikativnost Milatovićevih predstava koje nastaju „u spoju sa kriptoretorikom ovovjekovne političke i nacionalne agonije“, ili govore o njemu kao „radikalnom tradicijskom ikonoklastu sedamdesetih, koji devedesetih postaje tradicijski (re)konstruktor“ (B. Brković, *Vijesti*). Ili isticanje sociološkog teatra kao „hrabre sociološke studije vlastite društvene sredine i analize romantizma crnogorskog čovjeka“ (I. Ivanovski, *Nova Makedonija*), zatim se ističe „neoptrećenost realističnim scenским zakonitostima“ (Đ. Milanović, *Tina*) ili „suvremeni, neposredni, živi kazališni izraz i laboratorijsko ostvarenje predstave“ (V. Kocijančić, *Vus*).¹

Takav je bio i Milatovićev *Marko Kraljević – Superstar*. „Taj istorijski vremeplov, u kojemu ima i povratka u budućnost, susreta sa ličnostima sa kojima se Marko, u svom istorijskom vremenu, nije mogao sresti, upravo je jedna dramatičareva avantura duha, kojom on naše istorijsko ‘pamćenje’ stavlja u ironijski kontekst, no, sve sa ciljem da taj ironijski svjetonazor najdublje prodre u savremeni društveni milje, vrijeme u kojemu je drama nastajala.“ (Radunović 2017: 307)

U nezavisnom statusu pozorišta DODEST, koje po riječima samog Milatovića preuzima geslo Living teatra koje glasi: „Mi se pozorištem ne bavimo ni amaterski, ni profesionalno, već stalno“, razvijaju se uspješne karijere značajnog broja dramskih umjetnika u polju umjetnosti glume, režije i dramaturgije, koji se vraćaju DODEST-u kao profesionalci nakon završenih studija dramskih umjetnosti u Beogradu, Sarajevu, Zagrebu. Može se reći da je DODEST dugo godina bio dramsko učilište i motivaciona tačka za mlade da uđu u svijet umjetnosti glume i režije (Žarko Laušević, Marko Bačović, Mladen Nelević, Stela Četković, Mima Karadžić, Branimir Popović, Jagoš Marković, Milan Karadžić). Ako se poslužimo rječnikom koji je danas u

¹ Citati preuzeti iz monografije *Dodest 25*, CID, Podgorica, 1999.

modi van pozorišta, Dodest je bio pozorišni inkubator, a Milatovićev način rada sa mladim umjetnicima po svojoj suštini je bio najbolji primjer talent-menadžmenta. Osim dramskih umjetnika, muzičari poput Ramba Amadeusa i kompozitora Senada Gačevića, dramskog pisca Ljubomira Đurkovića, vizuelnog umjetnika i scenografa Milije Pavićevića ostvaruju značajne umjetničke rezultate u predstavama koje rediteljski potpisuje Slobodan Milatović u DODEST-u. Tadašnja crnogorska pozorišna kritika ističe značaj eksperimentalnog studija Dodest „u kojem se savremena mladost obračunava s teškim nasljeđem prevaziđene epske naravi i svijesti“, kako to ističe pozorišni kritičar Sreten Perović o predstavi *Marko Kraljević Superstar*. Ili na drugom mjestu, povodom Milatovićeve režije Mrožekovih *Emigranata* u CNP ističe rediteljski rad Slobodana Milatovića „koji je svoju umjetničku biografiju uspješno gradio na maštovitom razbijanju mitskih maglina u vlastitom nacionalnom miljeu.“ (Perović 2014: 318)

Povodom 25 godina DODEST-a dramski pisac, Ljubomir Đurković ističe da u pozorišnim radu spiritus movensa tog teatra Slobodana Milatovića „nije slučajno što je izbor farse i groteske kao prevashodnog žanra, odbacivanje dominantnog realističkog i epskog prosedea, ili pak njihovo korišćenje radi travestiranja žanra, unijelo, u dotad najčešće (pre)ozbiljnu nacionalnu dramaturgiju i teatar, jedan potpuno novi senzi-bilitet.“²

Ukupna produkcija predstava u okviru pozorišta DODEST i sam repertoar tog pozorišta proširen je idejom okupljanja tadašnje jugoslovenske pozorišne alternative, koja se nakon sarajevskog MES-a dešava od sredine osamdesetih godina u Titogradu na Dodest danima koji prerasataju u FJAT, i na Susretu malih scena u Novoj Gorici. „Nije slučajno što se nova

² Ljubomir Đurković: *25 godina Dodesta*, gest br. 2, Udruženje dramskih umjetnika Crne Gore, Podgorica, 1999, str. 39.

smotra naše alternative pojavila u sredini u kojoj se rađaju prvi značajni prilozi samonikle avangarde.“ (Ćirilov 1987: 85)

Tokom, i posebno, nakon DODEST faze djelovanja Slobodana Milatovića nastaje niz rediteljskih ostvarenja u drugim crnogorskim pozorištima.

U Crnogorskom narodnom pozorištu potpisuje režije predstava: dramske poeme Mirka Banjevića, *Gosti* (1979), teatar poezije Dušana Kostića, *Mokra šuma* (1981), *dr Vukašin Marković* po tekstu koji potpisuje osim reditelja i Momir Marković (1985), koprodukcijski projekat sa Domom omladine i Dodestom *Beket fest*, omnibus od pet jednočinki Semjuela Beketa (1993), Aristofanove *Žene u narodnoj skupštini* (1994), Mrožekove *Emigrante* (1999) i *Čekajući Godoa*, Beketa u koprodukciji sa KIC „Budo Tomović“ i Kraljevskim pozorištem Zetski dom (2006).

U Kraljevskom pozorištu Zetski dom potpisuje režiju *Kralja Ibija*, Alfreda Žarija (2003). Predstava je bila jedna od najznačajnijih produkcija u savremenom repertoaru Zetskog doma. Na gostovanju u Ateljeu 212 u Beogradu, na sceni koja pamti kulturnu predstavu i Ibija Zorana Radmilovića, Ivan Medenica zapisuje:

„Reditelj Slobodan Milatović opredelio se da u predstavi ima samo dvoje glumaca, i to u ulogama Oca Ibija i Majke Ibi, a da sve ostale likove reši pomoću lutaka. Ovo zanimljivo rediteljsko rešenje, koje naglašava da se u središtu radnje Žarijevog komada nalazi jedan groteskni vladarski par (pisac je svesno parodirao Makbeta i Ledi Makbet), samo neupućenima može da deluje radikalno. Naime, *Kralj Ibi* je prvi put izveden kao marionetska predstava, da bi i u prvom *pravom* izvođenju (Pariz, 1896) bile korišćene konvencije lutkarskog pozorišta. Još jedno znakovito rediteljsko rešenje odlikovalo je ovu postavku: Ibijevi su, celim tokom predstave, bili na velikom bračnom krevetu koji je, kao poprište svih njihovih akcija (na njemu su jeli, pili, svađali se,

otkidali glave neprijateljima), postao metafora zločinačkog brloga... Sve izvan tih osnovnih scenskih okvira bilo je prepušteno Varji Đukić i Petru Božoviću.“³

U Gradskom pozorištu u Podgorici koje je nastalo iz Pionirskog pozorišta u Titogradu, Milatović 1977. godine režira scensku igru po motivima narodne poezije *Kraljević Marko*, a dvije godine kasnije *Baš Čelika*.

Važno je istaći i predstavu *Medeja* (2008) koju je Milatović režirao u Kulturnom centru u Kotoru, iz čijeg rada je potekla ideja o formiranju Festivala Teuta – Novi antički teatar, a u okviru koga nastaju i dvije nove međunarodne pozorišne produkcije – predstave *Kassandra, kliše* (2009) i *Tiresijina laž* (2010), i jedna i druga po tekstovima Ljubomira Đurkovića. Posebno je bila uspješna predstava *Kassandra* koja „kao patent povezuje pozorišnu umjetnost i realnost kao dokument... proizvod je jednog proricanja iz 2006. godine, čiji su svjedoci bili autor teksta, reditelj predstave, producent i jedan glumac“, kako u katalogu predstave zapisuje dramaturškinja predstave Zagorka Pop-Antoska Andovska. Ovim predstavama Milatović se rediteljski vraća propitivanju mitskog, u namjeri, kako ističe u ideji pokretanja festivala, smanjivanja distance između herojstva i eskapizma.

U okviru Fondacije Montenegro mobil art nastale su pozorišne predstave, *Projekat 5*, međunarodni pozorišni omnibus u kome crnogorsku priču *Presvlačenje* Ljubomira Đurkovića režira Slobodan Milatović (2002) i *Otomobilski pohod na Crnu Goru 1903* (2003), ambijentalni pozorišni spektakl po tekstu Aleksandra Radulovića. Projekat predstave Otomobilskog pohoda je bio jedinstven primjer pozorišta u funkciji kulturnog turzima, putovanje od kotorskog Starog grada, preko Njeguša do Cetinja i Podgorice. Inovativno, slavljenički, sa elementima pas-torale, farse, kaubojskih vratolomija, narodnog mudroslovlja do Ramba Amadeusa kao DJ-a.

³ <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=368719> (28. 08. 2019).

Važno je istaći predstavu *Politika kao sudbina* koju je 1984. radio u beogradskom SKC-u, predstava koja je potom bila zabranjena za izvođenje. U jednom intervjuu Milatović objašnjava razloge zabrane: „Njen društveni i umjetnički značaj potvrđuju glumci koji su u njoj igrali: Zoran Radmilović (to je njegova posljednja premijerna uloga), Slobodan Aligrudić, Petar Božović, Miloš Žutić, Danilo Lazović, Branko Cvejić, Bogdan Diklić, Žarko Laušević, Dragan Maksimović, Boris Komnenić, Goran Sultanović, Lilja Međeši, Mima Karadžić, Josif Tatić. SKC je u to vrijeme je bio centar opozicionog mišljenja, tu su nalazili pribježište umjetnici i neki intelektualci koji su drugačije mislili. U toku rada na toj predstavi u SKC-u je dva puta podmetnut požar, a treći put je izgorela glavna sala, na čijem je zgarištu premijerno odigrana predstava. Pretpostavlja se da je to namjerno učinjeno kako bi se spriječio rad na ovoj predstavi. Premijera je tada okupila kulturnu i intelektualnu elitu bivše Jugoslavije, a neposredno poslije premijere u SKC-u je upala specijalna policijska jedinica, izbacila svu publiku, rekavši da imaju dojavu o podmetnutoj bombi. Mi smo ovu predstavu igrali kao tribinu, jer su glumci praktično iznosili svoj stav. Značajno je da u projektu imaš tako velike glumce i velike ljude, niko od njih nije izašao iz predstave iako je bilo prijatni. Mnogo sam naučio o životu, pozorištu i politici od tih ljudi.“⁴

Još jednom se desila zabrana predstave Slobodana Milatovića, ovog puta u Nikšiću 2016. godine, kada nakon premijere nije nastavljen život predstave *Što je čoeak do li biciklista?*, rađene u koprodukciji Nikšićkog pozorišta i Zahumlja. Predstava je imala i podnaslov „Filozofija objektivnog biciklizma“, a nastala je po dramskom tekstu Zorana Kopitovića *Muzej biciklističkog ustanaka u Crnoj Gori*, koji je Kopitović pisao za DODEST i koja je,

⁴ https://www.monitor.co.me/?option=com_content&view=article&id=5121:slobodan-milatovi-reditelj-crnogorski-teatar-na-prekretnici-&catid=3530:broj-1224&Itemid=4795 (29. 08. 2019).

kako je već istaknuto, bila važan projekat devedesetih u režiji Milatovića. „Riječ je o novom konceptu, na osnovu dramaturški prerađenog teksta. Ovog puta sam više istraživao pozorišnu formu, nego sam tekst. Veoma mi je važna likovnost predstave, a vajar Marko Petrović Njegoš, za potrebe ovog komada uradio je likovnu instalaciju, koja će kasnije moći i samostalno da se izlaže. Odnos Crnogoraca prema tradiciji, mentalitetu, mitomaniji... do danas je ostao isti. Zbog toga su tekstovi Kopitovića važni i inspirativni za nova čitanja“, naglašava Milatović.⁵ Pomenuta instalacija nije takođe opstala u javnom prostoru grada, već je neformalnim intervencijama uklonjena, što takođe svjedoči o događaju koji predstavlja primjer uticaja donosilaca političkih odluka na život umjetničkog djela.

Pozorišni projekti kojima se završava umjetnički opus Slobodana Milatovića je otvaranje festivala Grad teatar Budva 2013. godine pod nazivom *Gle, idejo, iskro besmrtna*, u sklopu jubileja dvjesto godišnjice rođenja Petra II Petrovića Njegoša, zatim predstave *Tri sestre*, Čehova na festivalu Grad teatar Budva, čiju režiju potpisuju zajedno Milatović i Ana Vukotić (2014), *Ćelava pjevačica*, Joneska u okviru podgoričkog DEUS-a (2015), *Adam i Eva*, Krleže u produkciji Herceg festa u Herceg Novom (2016) gradu u kome režira i *Plan B*, M. Čolpe (2011), i *Apartman Savoja*, S. Vujović i M. Čolpe u Kraljevskom pozorištu Zetski dom (2018).

Producersko čitanje Slobodana Milatovića otkriva njegovu važnu ulogu u osnivanju pozorišnih festivala i fondacije Montenegro Mobil Art. Svim tim projektima pristupao je istovjetno kao i polju režije – stvaralački i suštinski u misji da se unaprijedi crnogorski sistem kulture, da se kreiraju prostori za kulturu i da polje pozorišne umjetnosti bude prostor međukulturne razmjene.

⁵ <https://www.onogost.me/kultura/niksicko-pozoriste-premijera-predstave-sto-je-coek-do-li-biciklista> (04. 09. 2019).

Svakako su najznačajniji festivali FIAT (1985–1991) i FIAT (1996–1999, obnovljen 2005). Značaj tih festivala sagledavamo kroz mnoštvo novih pozorišnih formi i aktiviranju kreativnih potencijala pozorišta u Crnoj Gori. Posebno je važan FIAT koji je ostvario respektabilno nasljeđe otvaranja i međunarodnih kontakata za razvoj pozorišne umjetnosti koji je uslijedio u Crnoj Gori u drugoj polovini devedesetih godina XX vijeka.

Svjedočanstvo o tome nam daje slovenački glumac i reditelj Niko Goršič. Iz njegovog rukopisa izdajajmo:

„Slobodan Milatović je duboko vjerovao u pozorišnu, kulturnu i društvenu alternativu. To u početku nije bio internacionalni festival, nego tek po raspadu države, jer je htio graditi, pa i gradio je, novo crnogorsko društvo. A, prije svega, bio je *enfant terrible* crnogorskog pozorišta! Najveće poštovanje, pak, zaslužuje kao režiser intrigantnih ambijentalnih pozorišnih performansa i kao preteča postdramskog pozorišta, ne samo, u Crnoj Gori. Bio je oduševljeni pobornik najradikalnijih pozorišnih rješenja od bilo koga iz ove nekadašnje jugoslovenske republike. Bio je zaljubljenik novoga. Crnogorski festival postao je najradikalnija selekcija svega novoga na tlu nekadašnje države. Godine 1989. smo na FIAT-u Jovan Čirilov i ja inaugurisali inovantan jugoslovenski postmoderni pozorišni trend! Slobodan Milatović je u Titograd pozvao cvjet mladih kritičara i teatrologa naše države, takvog skupa do danas nije bilo nigdje! Jednostavno: Slobodan Milatović bio je prvak crnogorske kulturne alternative!“

Važnu ulogu je imao u osnivanju, odnosno konceptu festivala Barski ljetopis 1988. godine čije je osnivanje obilježila produkcija predstave *Vladimir i Kosara*, po naručenom dramskom tekstu Aleksandra Popovića koji je u podnaslovu naveo da je to „scenska bajka bez okrajka, na 16

ponjava, uz 11 pojanja“. Iste godine je predstava gostovala na Bitefu. Slobodan Milatović bio je prvi umjetnički direktor festivala.

Osnivanjem prve privatne fondacije za kulturu Montenegro Mobil Art-a 2000. godine pokazao je kakav može biti obrt na kulturnoj sceni u godini milenijumske promjene, ili kulture za XXI vijek, u crnogorskom kontekstu zapravo suštinske tranzicije u kulturi. Važno je danas podsjetiti se njegovog autorskog teksta u Mobil Art-u (vodiču kroz kulturna događanja u Crnoj Gori):

„Pitanje tranzicije u kulturi je pitanje buđenja, otvaranja, disprezije i dinamiziranja uspavanog ili pogrešno oblikovanog stvaralačkog potencijala koji postoji na cijelom prostoru Crne Gore. Samo takva, probuđena, dinamična i autentična kultura može samu sebe obnavljati i vrlo spontano pronalaziti spone i puteve sa svojim širim i užim okruženjem... Kulturna politika u Crnoj Gori, koja nema u vidu pluralizam, otvorenost, estetsku raznorodnost, drugačije i fleksibilnije oblike finansiranja kulturnih projekata, racionalnije i mobilnije tipove organizacionog ustrojstva nosilaca kulturnih zbivanja, i najzad, Crnu Goru kao evropski i svjetski kulturni prostor – ostaće zatočenik karakteristika koje su decenijama bile, i još uvijek jesu, njeno dominantno ograničenje na unutrašnjem planu ali i prema svijetu... Ako se doskora na spoj tradicije i modernosti gledalo kao na umjetnički eksperiment, sada sam sasvim siguran da je to jedini održivi i produktivni obrazac kulturne produkcije i strategije na ovim prostorima.“⁶

⁶ Slobodan Milatović: *Mentalitet, politika i kultura: ko je na potezu?*, Mobil Art, br. 4, Podgorica, 2001, str. 20.

Zaključak

Umjetnički opus Slobodana Milatovića predstavlja izuzetno važan narativ za istoriju savremene crnogorske kulture. Njegovim djelovanjem uspostavljena je alternativna umjetnička scena sedamdesetih godina XX vijeka koja je osim pozorišne umjetnosti bila značajna i za druge oblike umjetničkih praksi dramske književnosti, plesa, muzike, vizuelnih umjetnosti. Alternativna scena nastala je autonomno i vrlo brzo je ulazila u šire međukulturne komunikacije.

„Postmoderno doba zapljusnulo je i stjenovite ‘kulturne obale’ Crne Gore, čiji su dominantni epsko-mitski ‘masivi’ podvrgnuti procesima ‘razgradnje’/dekonstrukcije, često ironijske, koja iz geografije i nacionalne mitologije istiskuje metafiziku, pretvarajući je u gradsku prašinu, pluralizam stilova i ideja postaju dio onog ambijenta ‘velike nepreglednosti’ koji karakteriše i veliku svjetsku kulturno-umjetničku scenu. Nerijetko, u svojim najboljim i najvrjednijim manifestacijama ona biva prepoznatljiva ne samo kao kultura upravo ovog doba i ovog vremena, već, istovremeno, i kao kultura koja na specifičan način ipak čuva ‘duh mjesta’ u kojem nastaje.“ (Ćuković 2010: 32)

Značajno je i to što je je tadašnji Titograd osamdesetih godina XX vijeka postao mjesto okupljanja jugoslovenske pozorišne alternative, a da je devedestih godina došlo do nastanka Festivala internacionalnog alternativnog teatra.

Ukupna djelatnost Slobodana Milatovića predstavlja primjer autentične forme djelovanja nezavisne kulturne scene, koja uprkos odsustvu ili neodređenosti kulturne politike u kontekstu razvoja nezavisne umjetničke scene, pokazuje svoju vitalnost, ima svoje uspjehe i domete koji predstavljaju važan arhiv savremene umjetničke prakse.

U radu je dat akcenat na osobenost rediteljske i autorske poetike Slobodana Milatovića, ali je važno istaći i njegovu ulogu u razvoju crnogorske dramaturgije, koja je uključivala kako savremeni domaći dramski tekst, tako i novo čitanje dramske baštine. Repertoarski je bio izuzetno posvećen crnogorskom dramskom tekstu, a kroz ambijentalnost nekih njegovih predstava temeljno je referisao na crnogorski kulturni identitet, otkrivao prostore scenske igre i ostavio u nasljeđe građu koja bi posebno mogla da istraži ambijentalno pozorište, koje do dana današnjeg predstavlja važan element i karakteristiku crnogorske pozorišne produkcije.

Projekti koji predstavljaju institucionalnu formu djelovanja, poput fondacije Montenegro Mobil Art ili pojedinačni projekti poput pozorišnih projekata *Otomobilski pohod na Crnu Goru 1903* ili *Kamp Ernesto Če Gevara* (2012), pokazuju njegovu viziju za širenjem mogućnosti teatra kroz intersektorsko djelovanje. Socijalno, društveno i političko djelovanje je konstanta u različitim idejama i projektima koji su za cilj imali konstituisanje jakog centra nezavisne kulture, koja, nažalost, nikada nije postala tzv. „plijen“ zvanične kulturne politike, ali koja je možda baš zbog toga označila vitalnost umjetničke biografije Slobodana Milatovića i njegov angažman na različitim pozorišnim adresama.

Za kraj replika iz dramskog teksta Marka Kraljevića Superstara: *Tako ti je kod svakog naroda, kad ga snađe nekakva nevolja, lako ga je pjesmom prevariti.*

Literatura:

- Ćirilov, Jovan (1987), „Alternative pozorišne alternative“, u knjizi *Savremna drama i pozorište u Crnoj Gori*, Sterijino pozorje, Novi Sad;
- Ćuković, Petar (2010), „Kulturna identifikacija države“, u studiji *Crna Gora u XXI stoljeću-u eri kompetativnosti. Kulturno okruženje*, CANU, Podgorica;
- Perovic, Sreten (2014), *Crnogorci na sceni*, CNP, Podgorica;
- Radunović, Veselin (2017), *Teatralije*, CID i Centar savremene umjetnosti Crne Gore, Podgorica.